

بررسی ادراک شهروندان از کیفیت محیط شهری و نقش آن در مسئولیت پذیری اجتماعی (مورد مطالعه، شهر تبریز)

محمدحسین فوطه بافان

نویسنده مسئول، دانشجوی مقطع دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرند، ایران.

چکیده

رشد سریع شهرها به خصوص شهرهای بزرگ، سبب شده تا امروزه یکی از اهداف اساسی سازمان‌های بین‌المللی، توسعه شاخص‌های کیفیت محیط شهری باشد و یکی از عوامل موثر در جهت تحقق اهداف توسعه کیفیت محیط شهری، شاخص مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. با توجه به این‌که، تجربه اجرای طرح‌های شهری در ایران نشان داده است که، در زمینه خلق محیط‌های شهری واجد کیفیت، توفیق چندانی حاصل نشده است، بنابراین هدف از این مقاله، بررسی ادراک شهروندان، از کیفیت محیط شهری شهر تبریز، و سپس، مطالعه رابطه کیفیت محیط شهری با مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان، به عنوان یکی از متغیرها و شاخص‌های مرتبط با سرمایه‌ی اجتماعی است. این مطالعه مقطعی، به صورت پیمایشی و با ابزار پرسشنامه، انجام گرفته است. جامعه آماری این پژوهش، شامل مردم شهر تبریز بوده است و حجم نمونه، با استفاده از فرمول کوکران، به تعداد ۴۰۰ نفر از مردم مناطق ده‌گانه شهر تبریز که، بصورت چندمرحله‌ای تصادفی انتخاب شده‌اند، می‌باشد. پس از آزمون فرضیات، نتایج تحلیل‌ها، نشان داد که ادراک مردم از کیفیت محیط شهری، از مطلوبیت بالایی برخوردار نیست و شاخص‌های کیفیت محیط شهری (نفوذپذیری و انعطاف‌پذیری)، با مسئولیت‌پذیری اجتماعی مردم شهر تبریز، در ارتباط است. همچنین، با مقایسه میزان شش شاخص متغیر مسئولیت‌پذیری اجتماعی، در بین مردم، به ترتیب رتبه، این نتیجه بدست آمد که، شاخص‌های زیست‌محیطی و اقتصادی، دارای بیشترین رتبه در بین مردم، و سایر شاخص‌ها، به ترتیب، جامعه‌ای، فرهنگی، سیاسی و جهانی، در رتبه‌های بعدی قرار دارند. با توجه به نتایج پژوهش، ضرورت دارد که متخصصین حوزه سیاست شهری، در تحقق اهداف برنامه‌های خود، در جهت بهبود کیفیت محیط شهری، اجتماعی کردن توسعه کیفیت محیط شهری، را لحاظ نمایند.

واژگان کلیدی: ادراک کیفیت محیط شهری، انعطاف‌پذیری، نفوذپذیری، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، شهر تبریز.

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

مقدمه

رشد سریع شهرها به خصوص شهرهای بزرگ، باویژگی‌هایی چون، تمرکز بالای جمعیت و حجم زیاد فعالیت‌های اقتصادی، تاثیرات منفی بر محیط شهری داشته است. وقوع بحران‌های زیست‌محیطی و تضعیف بنیان‌های محیط زیست جهانی در مطرح شدن مسأله "کیفیت محیط" به عنوان بخشی از مفهوم همه جانبه کیفیت زندگی موثر بوده است. همچنین، برای نخستین بار در تاریخ زندگی بشر، بیشتر مردم جهان در مکان‌های شهری زندگی می‌کنند و افزون بر این در سده کنونی شمار ساکنان شهری و فرایند شهری‌شدن رو به افزایش است [۱]. محیط‌های شهری، عرصه‌هایی چندوجهی، متنوع، پیچیده، پویا و در حال تحول هستند و در تأمین سلامت انسان نقش اساسی دارند [۲]. در چنین شرایطی و با توجه به برآوردن نیازها و انگیزه‌های اساسی انسان در محیط‌های شهری، مفهوم کیفیت محیط شهر [۳] و توسعه شاخص‌های کیفیت محیط شهری [۴]، در ادبیات شهرشناسی و برنامه‌ریزی شهری مورد توجه قرار گرفته است، اما، تجربه اجرای طرح‌های شهری در ایران نشان داده است که در زمینه خلق محیط‌های شهری واجد کیفیت، توفیق چندانی حاصل نشده است [۵]، از طرفی، بر اساس رویکرد توسعه پایدار، سرمایه‌های خانوارها، با ابعاد سرمایه فیزیکی، طبیعی، انسانی، مالی و اجتماعی، از عوامل مهم در جهت تحقق اهداف توسعه پایدار شهری است و در این بین، سرمایه اجتماعی [۶]، که در تسهیل اقدامات عاملان و زمینه‌سازی برای همکاری در داخل ساختارها و دستیابی به اهداف خاص را ممکن می‌سازد، از اهمیت خاصی برخوردار است و پژوهش‌های مختلفی در زمینه محیط-کنش انجام شده است که در آنها، تحلیل کنش‌ها به عنوان روشی برای تبیین ارتباطات متقابل مردم و مکان به کار گرفته شده است [۷]، و از طرفی، در ایران و جهان، جغرافی‌دانان و شهرسازان متعددی، تاثیرات شاخص‌های سرمایه اجتماعی را بر محیط شهری مورد مطالعه قرار داده‌اند مانند، پورمحمدی و همکاران (۱۳۹۰)؛ نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۴)؛ احمدی (۱۳۹۶)؛ جردن (۲۰۱۱)؛ زانجا (۲۰۱۵)، و برخی حتی، به مطالعه میزان احساس مسئولیت ساکنان محیط‌های شهری پرداخته‌اند [۸]-[۱۲]. در زمینه ارزیابی کیفیت محیط‌های شهری، مطالعات متعدد و متنوعی انجام شده است که هرکدام با رویکرد خاصی، مولفه‌های مختلف محیط‌های شهری را بررسی کرده‌اند، مانند بنایتو^۱ (۲۰۰۳)؛ اندرسن^۲ (۲۰۰۸)؛ دمپسی^۳ (۲۰۱۲)؛ رفیعیان و همکاران (۱۳۹۰)؛ معروفی و انصاری (۱۳۹۳)؛ شیخ بیگلر (۱۳۹۶)، که نظرات آنها به صورت مختصر در ادامه خواهد آمد [۱۳]-[۱۷].

پژوهش‌گران سه دیدگاه متفاوت، برای بررسی کیفیت محیط و به دنبال آن رضایت‌مندی محیط‌های شهری ارائه کرده‌اند، این دیدگاه‌ها، به شرح زیر می‌باشد:

1- دیدگاه تأثیری: در این رویکرد، عوامل موثر بر رضایت‌مندی از محیط شهری شناسایی می‌شوند.

2- دیدگاه شناختی: محققان قایل به این دیدگاه تلاش می‌کنند، تا ساختار درونی- ذهنی یا مقیاس‌های مناسب برای ارزیابی شهروندان از کیفیت محیط شهری را شناسایی کنند.

1. Jordan
2. Brauto
3. Andersen
4. Lapsey

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

9- دیدگاه رفتاری: در این دیدگاه، رضایت‌مندی از محیط به عنوان متغیر مستقل یا پیش‌بینی‌کننده در نظر گرفته می‌شود و پیامدهای رفتاری ممکن مانند جابه‌جایی مسکن، حفظ و نگهداری خانه و محله، روابط خوب با همسایه‌ها و مشارکت در فعالیت‌های محله شناسایی می‌شود [۱۸].

از آنجا که کیفیت محیط شهری یک مکان، ناگزیر از پاسخ‌دهی مناسب به ابعاد گوناگون محیط شهری است، می‌توان مولفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری را به موازات مولفه‌های سازنده مکان تعریف کرد. یان‌بنتلی^۱ در کتاب محیط‌های پاسخ‌ده، هفت معیار را برای ایجاد محیط‌های پاسخ‌ده بیان کرده‌اند، این معیارها عبارتند از: معیارهای نفوذپذیری، گوناگونی، خوانایی، انعطاف‌پذیری، تناسب بصری، غنای حسی و رنگ تعلق [۱۹]. طراحی یک مکان می‌تواند از جنبه‌های متفاوتی بر قدرت یا نحوه انتخاب مردم تأثیر بگذارد، عبارتی، می‌تواند بر امکان رفتن و نرفتن مردم به مکانی تأثیر بگذارد؛ و این کیفیتی است که «نفوذپذیری» نامیده می‌شود. فقط مکان‌هایی که برای مردم قابل دسترسی باشند، به آنها حق انتخاب می‌دهند. با این تعبیر، کیفیت نفوذپذیری عبارت است از تعداد راه‌های بالقوه به یک محیط که یک عامل محوری در دستیابی به مکان‌های پاسخ‌ده تلقی می‌شود. نفوذپذیری به تنهایی نمی‌تواند واجد کارایی زیادی باشد. مکان‌های با دسترسی آسان زمانی مفید واقع می‌شوند، که به حق انتخاب و جریان اعمال تجربه‌ها سمت و سو بدهند. در واقع، مکان می‌تواند بر تنوع قابلیت‌هایی که به مردم عرضه می‌شود، تأثیر بگذارد؛ کیفیتی که «گوناگونی» نامیده می‌شود. مکان می‌تواند بر چگونگی و سهولت درک مردم از فرصت‌ها و موقعیت‌هایی که محیط به آنها عرضه می‌دارد تأثیر بگذارد؛ کیفیتی که «خوانایی» نامیده می‌شود، در عمل، بخشی از درجات حق انتخابی، که به وسیله‌ی یک مکان عرضه می‌شود، به میزان خوانایی آن ارتباط پیدا می‌کند؛ این به آن مفهوم است که مردم تا چه حد می‌توانند به فهم یا درک آن مکان برسند. مکان، می‌تواند بر ابعاد توانمندی محیطی معلوم، جهت پاسخ‌گویی به استفاده‌های مختلفی که با اهداف مختلف مردم سازگار باشد تأثیر بگذارد؛ کیفیتی که «انعطاف‌پذیری» نامیده می‌شود. ترکیب توانمند مکان‌هایی که بتوانند برای منظورهای مختلفی استفاده شوند، در مقایسه با مکان‌هایی که فقط برای یک نوع استفاده طراحی شده‌اند، به استفاده‌کنندگان خود حق انتخاب بیشتری می‌دهند؛ به علاوه، مکان می‌تواند، بر جزئیات ظاهری یک مکان، آنگونه که مردم را از گزینه‌های قابل عرضه به خودشان آگاه کند، تأثیر بگذارد. این کیفیت، «تناسبات بصری» نامیده می‌شود. جزئیات شکل‌ها و فرم‌ها، موضوع مهمی است؛ زیرا تأثیر زیادی بر تفسیر مردم از مکان‌ها دارند. مردم از جزئیات برتافته از ابنیه، برای تفسیر خود نسبت به مکان وام می‌گیرند؛ این که یک مکان بتواند به وسیله کیفیات ظاهری خویش مفاهیمی را به مردم منتقل کند که، آنها را با حق انتخاب‌هایشان آشنا سازد، آن مکان دارای تناسبات بصری است؛ افزون بر جزئیات، سایر تصمیمات مربوط به طراحی باید به گونه‌ای باشد که تجربه‌های حسی استفاده‌کنندگان را آن هم به ترتیبی که موجبات لذت آنها را فراهم کند، ارتقا بخشد. در واقع، مکان می‌تواند بر حد و اندازه‌ای که مردم امکان زدن مهر و نشان خویش را بر مکان پیدا می‌کنند، تأثیر بگذارد؛ کیفیتی که «رنگ تعلق» نامیده می‌شود [۵]. ملاحظه می‌شود که در مطالعات و تحقیقات انجام شده در زمینه کیفیت محیط‌های شهری، ابعاد و معیارهای مختلفی معرفی شده است، و با توجه به این که دو بعد انعطاف‌پذیری و نفوذپذیری، دارای شاخص‌های بیشتر اجتماعی هستند، بنابراین، جمع‌بندی ابعاد، با توجه به دو متغیر فوق، به اختصار در جدول (۱)، ارائه شده است. شایان ذکر است که در بیشتر موارد، مولفه‌های ذکر شده توسط صاحب‌نظران مختلف، قرابت مفهومی و محتوایی زیادی دارند.

جدول ۱. ساختار ابعاد و شاخص‌های متغیر کیفیت محیط شهری (شیخ بیگلو، ۱۳۹۶)

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

متغیر	ابعاد	شاخص‌ها
کیفیت محیط شهری	انعطاف پذیری	- فراهم بودن امکانات لازم، برای فعالیتهای نشست، گفتگو، بازی کردن کودکان، حضور سالمندان، ورزش کردن، مطالعه و.... - امکان حضور و استفاده مطلوب همه کاربران راه در معابر و خیابانها(پیاده ها، دوچرخه سواران، صندلیهای چرخدار...)
		- مناسب بودن پارک محله و سایر فضاهای عمومی برای استفاده زنان و مردان - میزان سرزندگی و تنوع عملکردهای محله
نفوذپذیری		- کارآیی شبکه ارتباطی در سهولت دسترسی به خدمات مختلف در سطح شهر - کارآیی شبکه ارتباطی در سهولت دسترسی به خدمات مختلف در سطح محله - قابلیت نفوذ بصری از خارج محله به پارک یا مرکز محله - سهولت دسترسی به منزل از مسیرهای مختلف - نفوذ بصری از منزل به فضای بیرونی

مفهوم دیگری که در این پژوهش، مورد مطالعه قرار گرفت، مسئولیت‌پذیری^۱ است و به تنهایی، اشاره به حس وظیفه‌شناسی، پاسخ‌گو بودن و تعهد دارد [۲۰]. واژه مسئولیت در رشته‌های فلسفه، جامعه‌شناسی، حقوق و روان‌شناسی به کار رفته است. در این خصوص، جان استوارت میل^۲، از فیلسوفانی است که در مقاله خود با عنوان «در مورد آزادی»، از این واژه استفاده کرده است و در ادامه ماکس وبر، با مطرح کردن واژه «اخلاق مسئولیت»، زمینه ورود این واژه به جامعه‌شناسی را فراهم نمود [۲۱]. بررسی و تحلیل مسئولیت‌پذیری اجتماعی از منظر جامعه‌شناختی در سه سطح خرد، میانی و کلان، قابل مطالعه می‌باشد. در سطح خرد، مسئولیت‌پذیری اجتماعی به عنوان احساس تعهد و کنشی، که تک تک افراد در قالب نقش‌های خود نسبت به یکدیگر دارند، در نظر گرفته می‌شود. مسئولیت‌پذیری اجتماعی مردم شهر تبریز که هدف دیگر بررسی این پژوهش می‌باشد، در این سطح از تبیین قرار دارد. در سطح میانی؛ مسئولیت‌پذیری اجتماعی در ارتباط با گروه، سازمان و مانند آن مطرح می‌گردد در سطح کلان نیز مسئولیت‌پذیری اجتماعی دولت-ملت‌ها، در نظام جهانی مطرح می‌شود [۲۲]. مسئولیت‌پذیری اجتماعی ابعاد گوناگونی دارد،

1. Responsibility
2. Jan Sart Mill

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

بلک‌برن^۱ در کتاب خود ضمن تاکید بر نقش تعیین کننده مسئولیت‌پذیری اجتماعی در رسیدن به توسعه پایدار، اظهار می‌دارد که می‌توان آن را در قالب و ابعاد گوناگون اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی بررسی کرد [۲۳]. کاکابادس^۲، نیز در همین رابطه، بر حسب موقعیت‌های گوناگون حیات اجتماعی از پنج نوع شهروند سیاسی، شهروند اقتصادی، شهروند اجتماعی، شهروند جهانی و شهروند مجازی یاد می‌کند [۲۴]. بنابراین، از دیدگاه کاکابادس، می‌توان پنج نوع مسئولیت‌پذیری اجتماعی شامل: مسئولیت‌پذیری سیاسی، مسئولیت‌پذیری اقتصادی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، مسئولیت‌پذیری جهانی و مسئولیت‌پذیری در فضای مجازی را بازشناخت. در این مقاله با تلفیق سنخ‌شناسی بلک‌برن و کاکابادس، و با در نظر گرفتن ویژگی‌های جامعه مورد تحقیق، می‌توان ابعاد اصلی مسئولیت‌پذیری اجتماعی را به شش بعد تقسیم کرد که عبارتند از: بعد اقتصادی، بعد جامعه‌ای، بعد سیاسی، بعد فرهنگی، بعد جهانی و بعد زیست محیطی. برای توجیه هر یک از ابعاد بالا می‌توان اذعان کرد که، یکی از موقعیت‌هایی که افراد در درون آن بر اساس نقش‌های گوناگون عمل می‌نمایند حوزه و موقعیت اقتصادی است. اقتصاد به عنوان یک «نهاد اقتصادی- اجتماعی» در بر گیرنده سه حوزه کلی تولید، توزیع و مصرف کالا می‌باشد. افراد به عنوان کنش‌گران در درون هر یک از این حوزه‌ها دارای حقوق و وظایفی می‌باشند، که توجه به آنها به منظور بهبود کارکرد و تسریع روند امور این نهاد ضروری است. از فرد به عنوان یک شهروند انتظار می‌رود، در صورت قرار گرفتن در هر یک از این موقعیت‌های اقتصادی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی را رعایت کند. برای مثال، در عرصه تولید، فرد می‌تواند مسئولیت‌پذیری اجتماعی خود را از طریق تلاش برای بکارگیری سرمایه خویش جهت ایجاد کارگاه‌ها و فعالیت‌های تولیدی نشان دهد. این امر به نوعی از طریق کاهش بیکاری و افزایش تولید می‌تواند به روند رو به رشد نهاد اقتصادی و به‌طور کلی وضعیت جامعه کمک نماید. در عرصه توزیع نیز فرد با رعایت نظم، عدالت و انصاف در مبادله‌ها، می‌تواند به روند توزیع عادلانه کالاها در جامعه مدد رساند. نهایتاً در عرصه مصرف، که اساس مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروند در بعد اقتصادی را تشکیل می‌دهد، فرد می‌تواند در قالب صرفه‌جویی و استفاده بهینه از کالاها و خدمات، زمینه رشد اقتصادی جامعه را فراهم ساخته و از هدر رفتن منابع جلوگیری کند. امروزه به دلیل اهمیت مصرف و وجه نمادین آن، و همین‌طور جایگاه آن در هویت‌یابی کنش‌گران اجتماعی به نظر می‌رسد که مسئولیت‌پذیری اجتماعی، در بعد اقتصادی، برای شهروندان یک جامعه بیشتر در عرصه مصرف نمایان می‌گردد. مسئولیت‌پذیری در عرصه‌های تولید و توزیع، بیشتر در خصوص مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها و کمپانی‌های تجاری و مالی نمود پیدا می‌کند. مایلر^۳، بیان می‌کند که شرکت‌ها در تولید و توزیع کالا و خدمات باید به کیفیت و استاندارد کالاها توجه نمایند [۲۵]. مسئولیت‌پذیری اجتماعی، در حوزه سیاست، به تنظیم مناسبات اجتماعی بر اساس قدرت مشروع می‌پردازد. در جامعه‌شناسی و رویکرد کارکردگرایانه به طور خاص، سیاست به عنوان نهادی اجتماعی به شمار می‌رود که به منظور حفظ نظام اجتماعی دارای کارکرد می‌باشد. روابط افراد، گروه‌ها و جوامع در بستر و موقعیت‌های سیاسی، وجه سیاسی به خود می‌گیرد. عملکرد سیاسی افراد جامعه می‌تواند طیف وسیعی از آگاهی‌های سیاسی، تصمیم‌گیری‌های سیاسی، تمایلات و خواسته‌های سیاسی و اعمال سیاسی را در برگیرد. مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان در بعد سیاسی سطوح گوناگونی دارد. یکی از مهمترین سطوح آن سطح جامعه‌ای می‌باشد که ناظر به عملکرد شهروندان در ارتباط با دولت- ملت می‌باشد. در این راستا می‌توان به شاخص‌هایی مانند: مشارکت

1. Blakburn
2. Kakabadis
3. Miller

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

سیاسی، آگاهی سیاسی، پی گیری اخبار و رویدادهای سیاسی مربوط به کشور و مانند آن اشاره داشت. در اهمیت این بعد از مسئولیت پذیری اجتماعی گفته می شود که، تحقق واقعی مفهوم شهروندی، در این بعد از مسئولیت پذیری اجتماعی نمود پیدا می کند.

در بعد جامعه ای - اجتماعی، از مسئولیت پذیری اجتماعی، به پایگاه اجتماعی فرد و مجموعه ایی از روابط و پیوندهای میان افراد که روزانه با توجه به نقش های خود با دیگری در کنش متقابل هستند، مربوط می شود. معنای محوری این بعد از مسئولیت پذیری اجتماعی، ناظر بر تعهد کنش گران به مجموعه ایی از قواعد، قوانین و هنجارها، جهت نظم بخشیدن و هماهنگ نمودن روابط میان کنش گران می باشد. این هنجار و قواعد عمل که هم می توانند جنبه رسمی و هم جنبه غیررسمی داشته باشند، مبنای کنش و مسئولیت پذیری اجتماعی افراد را فراهم می سازند. از این جهت انتظار می رود فرد به عنوان شهروند جامعه در تعاملات و برخوردها، غیر از منافع فردی به منافع جمعی نیز توجه نماید. به طور خلاصه، اساس مسئولیت پذیری اجتماعی در این بعد مبتنی بر رعایت حقوق دیگران، نوع دوستی و مشارکت اجتماعی است. برای مثال، یک شهروند باید به این امر واقف باشد که در یک جامعه، تنها نیست و در کنار مجموعه ایی از افراد با عنوان شهروندان مدنی^۱، زندگی می کند، پس پیگیری منافع فردی، نایستی به قیمت نادیده انگاشتن منافع جمع و ارزش های جمعی حاصل شود. این اندیشه که همه ما افراد یک جامعه و نسبت به اعمال و رفتار یکدیگر مسئولیت پذیر هستیم، می بایست مورد توجه جدی قرار گیرد.

مسئولیت پذیری اجتماعی در حوزه فرهنگ، معنا بخش حیات اجتماعی و جهت دهنده رفتارها و اندیشه های مردم به شمار می رود. به زعم دانشمندان علوم اجتماعی در حالی که ساختار و حوزه اجتماعی به صورت های ابزاری ارتباطات و تعاملات اجتماعی اشاره دارند، حوزه فرهنگی بیان گر صورت های نمادین ارتباطات و تعاملات اجتماعی است. عسگریان، ضمن بیان این مطلب که فرهنگ را به طور کلی می توان مجموعه ای از آگاهی های اندوخته شده به وسیله فرد دانست که انواع ارزش های او را برای استمرار زندگی به وجود می آورد، از سه نوع فرهنگ یاد می کند: فرهنگ ملی (که پذیرش فرد را در جامعه ممکن می سازد)؛ فرهنگ قومی (که فرد را به تباری خاص مربوط می سازد) و سرانجام فرهنگ بین ملت ها یا جهانی (که در قالب پیمان های سیاسی و فرهنگی کشورها مطرح است [۲۶]). این حوزه که به عنوان حوزه نرم^۲ نیز در جامعه شناسی مطرح است، برای جامعه شناسان از اهمیت بسزایی برخوردار می باشد، چرا که یک جامعه و افراد تشکیل دهنده آن به واسطه این ارزش ها، باورها و نمادهای مشترک است که معنا پیدا کرده و در قالب آن هویت های ایشان تعریف می شود. همچنین افراد جامعه به منظور برقراری ارتباط سالم و به دور از نزاع لازم است تا ضمن یادگیری الگوها و نمادهای فرهنگی جامعه خویش، در عرصه رفتار و عمل نیز به آنها پایبند باشند. برای مثال از یک شهروند انتظار می رود که در کنار فرهنگ قومی خود به سایر قومیت ها نیز توجه کرده و احترام بگذارد و به نوعی خود را به یک فرهنگ ملی متعلق بداند. بنابراین، شناخت مجموعه نشانه ها و الگوهای فرهنگی جامعه ملی و احترام و عمل به آنها از بنیان های این بعد از مسئولیت پذیری اجتماعی شهروندان به شمار می رود.

¹ Oil Cities
² Soft Envt

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

مسئولیت‌پذیری اجتماعی در حوزه طبیعت و محیط زیست، بعد دیگری است که مجموعه افراد در درون آن قرار دارند ولی در انحصار فرد خاصی نیست. امروزه با توجه به رشد و گسترش شهرنشینی، جمعیت، تکنولوژی و صنایع، رفتارهای پرخطر ناشی از آنها نیز بیش از پیش مورد توجه دانشمندان می‌باشد. آلودگی هوا، گرم شدن کره زمین، نابودی گونه‌های گیاهی و جانوری، تخریب لایه ازن و بسیاری از موارد دیگر تنها بخشی از پیامدهای این رفتارهای پرخطر می‌باشند. یکی از عوامل تهدیدکننده در این رابطه، تفکرات اقتصاد سرمایه داری و بسط آن مبنی بر دست یافتن به بیشترین سود است. در مقابل طرح موضوعاتی چون شهروند زیست‌محیطی، به زعم پانگ‌سایا و اسمیت^۱ (۲۰۰۸)، شهروند جهانی می‌تواند دلیلی بر اهمیت این بعد از مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دوره کنونی تلقی شود. در این رابطه یک شهروند می‌تواند از یک سو با تعدیل و کنترل رفتارهای پرخطر نسبت به محیط زیست و از سوی دیگر با تلاش برای بهبود شرایط آن در راستای مسئولیت‌پذیری اجتماعی گام بردارد. نریختن زباله به دامن طبیعت، بازیافت زباله، کاشت نهال و درخت، عضویت در نهادهای فعال محیط زیست و بسیاری از رفتارهای مشابه می‌تواند مصادیقی برای این بعد از مسئولیت‌پذیری اجتماعی افراد به عنوان شهروندان نه فقط ملی، بلکه جهانی، باشد. جدول (۲)، ابعاد و مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی را نشان می‌دهد [۲۷].

جدول ۲. ساختار متغیر مسئولیت‌پذیری اجتماعی، ابعاد و شاخص‌ها

متغیر	ابعاد	شاخص‌ها
مسئولیت‌پذیری اجتماعی	جامعه‌ایی	رعایت هنجارها و قوانین، نوع دوستی و مشارکت اجتماعی
	فرهنگی	احترام به ارزشها، نمادها و الگوهای فرهنگ ملی، و ارزش سایر اقوام
	سیاسی	آگاهی و مشارکت سیاسی، حضور فعال و نه منفعلانه در صحنه سیاسی
	اقتصادی	رعایت عدالت در مبادله و صرفه جویی در مصرف، در راستای منافع جمعی
	زیست محیطی	توجه به اهمیت فضای سبز، کاهش رفتار آسیب زا به محیط زیست و تلاش برای بهبود آن
	جهانی	کمک‌رسانی به دیگر کشورها

در نهایت، مرور مطالعات مذکور، حاکی از آن است که، بررسی و مطالعه ارتباط شاخص مسئولیت‌پذیری اجتماعی، با ادراک کیفیت محیط شهری، در بین مردم شهر تبریز انجام نگرفته است. بنابراین مقاله حاضر در جهت پاسخ‌گویی به سوالات زیر بود:

- وضعیت مردم شهر تبریز در خصوص ادراک ابعاد و شاخص‌های کیفیت محیط شهری، چگونه است؟

¹ Pangsaporn Sritih

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

- مسئولیت پذیری اجتماعی مردم شهر تبریز، تاجه حد است؟

- آیا مسئولیت پذیری اجتماعی مردم شهر تبریز، با ابعاد و شاخص های ادراک کیفیت محیط شهری، در ارتباط است؟

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع تحقیقات مقطعی و کاربردی است که به بررسی ابعاد و شاخص های کیفیت محیط های شهری، شهر تبریز، و میزان مسئولیت پذیری اجتماعی شهروندان آن پرداخته است. محدوده جغرافیایی مورد مطالعه در این پژوهش، شهر تبریز است که براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، جمعیت آن در سال ۱۳۹۷، در حدود ۱۸۳۴۵۶۱ نفر بوده است [۲۸]. جامعه آماری تحقیق، شهروندان ساکن در شهر تبریز بود؛ ولی برای دست یافتن به نتایج قابل اتکا در ارزیابی کیفیت محیط شهری و ابعاد مسئولیت پذیری اجتماعی، توجه به یک پایه سنی قابل قبول ضروری بود. از این رو، شهروندان دارای ۱۸ سال سن و بیشتر، مبنای انجام مطالعه در نظر گرفته شدند. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران و با سطح خطای ۵ درصد، و همچنین، با در نظر گرفتن، امکان ریزش پرسشنامه ها، محاسبه شد که برابر ۴۰۰ نفر، به روش نمونه گیری چندمرحله ای تصادفی گردید. داده های مورد نیاز پژوهش، از طریق پرسشنامه گردآوری شد. به این ترتیب که پرسشنامه ای مشتمل بر متغیرهای زمینه ای، شاخص های مربوط به کیفیت محیط های شهری و ابعاد و شاخص های مسئولیت پذیری اجتماعی تنظیم شد و تلاش شد حتی الامکان، تمامی جنبه های هایی که به شاخص های مذکور ارتباط دارد، در سوالات گنجانده شود. پاسخ ها نیز براساس طیف پنج گزینه ای لیکرت تنظیم شد. برای تعیین ضریب پایایی سنجها، مطالعه ای مقدماتی با حجم نمونه ۴۰ نفر، انجام شد و ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شد، که برابر با ۰/۷۸ است. نتایج آزمون کولموگروف اسمیرنوف، نشان دهنده نرمال بودن جامعه آماری بود و بنابراین، سطح مطلوبیت شاخص های کیفیت محیط شهری، از دیدگاه شهروندان و مسئولیت پذیری اجتماعی، با استفاده از آزمون تی تک نمونه ای ارزیابی شد. میزان همبستگی شاخص های شش گانه مسئولیت پذیری اجتماعی و کیفیت محیط شهری، با استفاده از آزمون ضریب همبستگی پیرسون محاسبه شد.

بحث و نتیجه گیری

در این بخش، نتایج و تحلیل یافته ها را در دو قسمت، یافته های توصیفی و یافته های استنباطی، مورد بحث قرار خواهیم داد.

تحلیل توصیفی

تحلیل توصیفی متغیرهای زمینه ای حاکی از آن است که، سیمای جامعه آماری مورد مطالعه را، ۵۳/۴ درصد زنان و ۴۷/۶ درصد مرد تشکیل می دادند. از نظر وضعیت تأهل نیز ۴۸/۴ درصد مجرد و ۵۱/۶ درصد متأهل بوده اند. سیمای سطح تحصیلات پاسخ گوینان شامل ۲/۷ درصد، تحصیلات پایین تر از دیپلم، ۱۶/۱ درصد، دارای دیپلم، ۱۲/۱ درصد، دارای مدرک فوق دیپلم، ۳۲/۷ درصد لیسانس، ۲۱/۴ درصد، مدرک فوق لیسانس و ۱۴/۲ درصد دارای مدرک دکتری بودند، و بقیه، وضعیت تحصیلی خود را مشخص

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

نکرده بودند. از نظر سیمای مدت زمان سکونت در آن محله، کمترین مدت زمان سکونت پاسخ‌گویان در محله، دو سال، و بیشترین مدت سکونت برابر ۵۱ سال، و میانگین، برابر ۲۳ سال بوده است.

تحلیل استنباطی

شاخص انعطاف‌پذیری: نتایج آزمون تی تک گروهی، در خصوص شاخص انعطاف‌پذیری، میانگین پایین‌تری از حد متوسط را نشان می‌دهد.

جدول ۳. نتیجه آزمون تی تک نمونه‌ای برای متغیر انعطاف‌پذیری

شاخص‌های متغیر انعطاف‌پذیری	میانگین	آماره آزمون تی	سطح معناداری	تفاوت از حد مطلوب (=۳)
فراهم بودن امکانات لازم، برای انواع فعالیت‌ها	۲/۱۰	-۴/۸۹	۰/۰۰۰	-۰/۹۰
حضور و استفاده مطلوب از راه	۲/۱۸	-۵/۰۳	۰/۰۰۰	-۰/۸۲
فضاهای قابل استفاده زنان و مردان	۲/۰۷	-۶/۱۳	۰/۰۰۰	-۰/۹۳
سرزندگی و تنوع عملکردهای محله	۲/۰۳	-۷/۳۳	۰/۰۰۰	-۰/۹۷

جدول ۴. تحلیل تی تک گروهی برای مقایسه نمره انعطاف‌پذیری در گروه نمونه با نمره برش یا معیار

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	نمره معیار	T	P
انعطاف-پذیری	۲/۰۹	۱/۷۹	۳	-۵/۸۴	$\beta < 0.001$

شاخص نفوذپذیری: نتایج آزمون تی تک گروهی، در خصوص شاخص نفوذپذیری، میانگین بالاتری از حد متوسط را نشان می‌دهد.

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

جدول ۵. نتیجه آزمون تی تک نمونه‌ای برای متغیر نفوذپذیری

شاخص‌های نفوذپذیری	میانگین	آماره آزمون تی	سطح معناداری	تفاوت از حد مطلوب (=۳)
دسترسی به منزل	۳/۰۵	۰/۷۳۸	۰/۰۰۸	۰/۰۴۶
دسترسی به خدمات محله	۳/۱۳	۰/۰۳	۰/۰۰۳	۰/۱۲۹
نفوذ بصری از بیرون به محله	۳/۱۹	۲/۳۵۹	۰/۰۱۵	۰/۱۸۹
نفوذ بصری از منزل به بیرون	۳/۱۱	۲/۰۳۳	۰/۰۳۲	۰/۱۰۹
دسترسی به خدمات شهری	۳/۰۰	-۰/۰۵۵	۰/۰۱۱	-۰/۰۰۳

جدول ۶. تحلیل تی تک گروهی برای مقایسه نمره نفوذپذیری در گروه نمونه با نمره برش یا معیار

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	نمره معیار	T	P
نفوذپذیری	۳/۰۹۶	۱/۱۳	۳	۰/۸۴	$\alpha < 0.001$

شاخص مسئولیت‌پذیری اجتماعی: نتایج آزمون تی تک گروهی، در خصوص شاخص مسئولیت‌پذیری اجتماعی، میانگین بالا-تری از حد متوسط را نشان می‌دهد؛ و ابعاد زیست‌محیطی و اقتصادی، دارای بالاترین رتبه و ابعاد جامعه‌ای، فرهنگی، سیاسی و جهانی، به ترتیب، رتبه‌های بعدی را به خود اختصاص دادند.

جدول ۷. نتیجه آزمون تی تک نمونه‌ای برای متغیر مسئولیت‌پذیری اجتماعی

شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی	میانگین	آماره آزمون تی	سطح معناداری	تفاوت از حد مطلوب (=۳)
جهانی	۲/۷۵	-۴/۳۴۴	۰/۰۰۰	-۰/۲۴۹
سیاسی	۲/۸۶	-۲/۸۱۲	۰/۰۰۱	-۰/۱۳۷
فرهنگی	۳/۰۱	۰/۷۳۸	۰/۰۳۷	۰/۰۴۹
زیست محیطی	۳/۴۶	۵/۰۳۰	۰/۰۰۹	۰/۳۵۹
اقتصادی	۳/۱۳	۲/۳۵۹	۰/۰۱۵	۰/۱۲۸
جامعه‌ای	۳/۱۱	۲/۰۳۳	۰/۰۳۲	۰/۱۰۹

جدول ۸. تحلیل تی تک گروهی برای مقایسه نمره مسئولیت‌پذیری اجتماعی در گروه نمونه با نمره برش یا معیار

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

P	T	نمره معیار	انحراف استاندارد	میانگین	متغیر
0/001	0/14	3	1/04	3/06	مسئولیت پذیری اجتماعی

همبستگی کیفیت محیط شهری و مسئولیت پذیری اجتماعی: نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که، شاخص مسئولیت پذیری اجتماعی، با کیفیت محیط شهری در ارتباط است.

جدول ۹. نتیجه آزمون همبستگی پیرسون برای متغیرهای کیفیت محیط شهری و مسئولیت پذیری

متغیر کیفیت محیط شهری	ضریب همبستگی	مقدار	سطح معناداری
انعطاف پذیری	پیرسون	0/26	0/000
نفوذ پذیری	پیرسون	0/39	0/001
جمع		400	

با توجه به نتایج یافته‌ها، چنین استنباط می‌شود که، شهروندان شهر تبریز در خصوص دو بعد انعطاف پذیری و نفوذ پذیری، از کیفیت محیط شهری، نمره پایین تری در حوزه انعطاف پذیری به کیفیت محیط شهری داده‌اند و این در حالی است که شهروندان تبریزی، از نظر مسولیت پذیری در سطح بالاتر از متوسط قرار دارند؛ و به خصوص در بعد زیست محیطی مسئولیت پذیری، بالاترین رتبه را دارا می‌باشند. بنابراین پیشنهاد می‌شود که مسئولین و متخصصین حوزه سیاست شهری، در اجتماعی کردن و اجرای طرح-های بهبود کیفیت شهری، از مشارکت مردم تبریز، به عنوان سرمایه‌های اجتماعی، در راه توسعه پایدار شهر، گام‌های موفق تری بردارند.

فهرست منابع

[۱] سلیمانی، محمد؛ محمودی، سیدمهدی و دیگران، (۱۳۹۳). کیفیت محیط شهری: دیدگاه ادراک محیطی مطالعه موردی محله نارمک منطقه چهار شهرداری تهران، مطالعات و پژوهشهای شهری و منطقه ای، ۶، ۱-۲۶.

[2] Bai, X., Nath, I., Capon, A., Hasan, N., & Jaron, D. (2012). Health and wellbeing in the changing urban environment: Complex challenges, scientific responses, and the way forward. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 4, 465–472.

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

- [3] Moloudi, Jamshid (2009), “ Assesment of the urban environment quality in new towns: Case Studi: Hashtgerd new town”, Mojtaba Rafieian, Mehdi Pour Taheri, Thesis for the Degree of Master of Art in Geography and Urban Planning, School of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran.
- [4] حاجی نژاد، علی؛ رفیعیان، مجتبی؛ زمانی، حسین (۱۳۹۰)، بررسی و رتبه بندی عوامل موثر بر میزان رضایتمندی شهروندان از کیفیت محیط زندگی، فصلنامه پژوهشهای جغرافیای انسانی، ۴۷، ۵۵-۶۹.
- [5] شیخ بیگلو، رعنا (۱۳۹۶)، ادراک شهروندان از محیطهای پاسخده شهری و نقش آن در تعلق مکانی (مطالعه موردی شهر اراک)،
مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری، ۱، ۸۶-۱۰۷.
- [6] Dzanja, J., Christie, M., Fazey, I., and Tony Hyde., (2015), The Role of social capital in Rural Household food security: the case study of Duwa of Malawi, Journal of agriculture science, 7, 165-176.
- [7] Golcnik, B., & Thompson, W. (2010). Emerging relationships between design and use of urban park spaces. Landscape and Urban Planning, 94, 38-53.
- [8] پورمحمدی، محمدرضا؛ حسین زاده دلیر، کریم؛ پیری، عیسی (۱۳۹۰)، تحلیل بر دگرگونیهای کیفی سرمایه اجتماعی در نظام شهری (مطالعه موردی نظام شهری استان آذربایجان شرقی)، مجله مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۳، ۱-۱۹.
- [9] نیک پور، عامر؛ رمضان زاده لسبویی، مهدی؛ واحدی، حیدر (۱۳۹۴)، ارزیابی سرمایه اجتماعی و تاثیر آن بر ارتقاء کیفیت محیط شهری (مطالعه موردی شهر بابلسر)، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، ۱۹، ۱۱۵-۱۲۶.
- [10] احمدی، منیژه (۱۳۹۶)، تحلیلی بر اثرات سرمایه اجتماعی بر اخلاق زیست محیطی روستاییان (مطالعه موردی دهستان چایپاره بالا شهرستان زنجان)، نشریه جغرافیا و برنامه ریزی، ۶۱، ۱۹-۳۵.
- [11] Jordan, J, L., Anil, B., and Munaseb, A., (2010), community development and local social capital, journal of agriculture and applied economics, 42, 143-159.
- [12] موسوی، س (۱۳۸۵)، برنامه ریزی توسعه محلهای با تأکید بر سرمایههای اجتماعی (مورد مطالعه: کوی طلابشهر مشهد)، پایان نامه منتشرشده کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس. تهران، ایران.
- [13] Bonaiuto, M and Fornara, F and Bonnes, M., (2006) "Perceived Residential Environment Quality in Middle-and low- Extension Italian City", Revue européenne Psychologie appliquée., 56, 74-86.
- [14] Andersen, H. S. (2008). Why do residents want to leave deprived neighborhoods? Journal of Housing and the Built Environment, 23, 79-101.
- [15] Dempsey, N. (2012). Neighborhood design: Urban outdoor experience. UK: University of Sheffield, Sheffield.
- [16] Rafieian, Mojtaba and Asgari, Ali and Asgari Zadeh, Zahra (2008), “Units Residential Satisfaction Assessment of Navab Resident ”, Journal of Human Geography Research, 67, 53-68 .
- [17] معروفی، س و انصاری، م (۱۳۹۳)، ارزیابی تأثیر عناصر منظر شهری بر میزان احساس تعلق محلی (مطالعه موردی: محله نارمک تهران)، هویت شهر، ۱۷، ۳۳.

[18] Tu, K. J., & Lin, L. T. (2008). Evaluative structure of perceived residential environment quality in high-density and mixed-use urban settings: An exploratory study on Taipei City. *Landscape and Urban Planning*, 87, 157–171.

[۱۹] رفیعیان، م؛ تقوایی، ع. ا؛ خادمی، م؛ و علیپور، ر (۱۳۹۱)، بررسی تطبیقی رویکردهای سنجش کیفیت در طراحی فضاهای عمومی شهری، نشریه انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، ۳، ۳۳-۳۵.

[۲۰] Allen, A. Mintrom, Michael. (2010). Responsibility and School Governance, Educational Policy originally published online.

[۲۱] بیرهورف، هانس ورنر (۱۳۸۷)، رفتارهای اجتماعی مطلوب، ترجمه: رضوان صدقی نژاد، تهران: نشر گل آذین، چاپ دوم.

[۲۲] S klair. L and Miller .D. (2010). Capitalist globalization, corporate social responsibility and social policy *Critical Social Policy*.

[۲۳] Blackburn. R. (2007). *The Sustainability Handbook; The Complete Management Guide to Achieving Social, Economic, and Environmental Responsibility*, First published by Earthscan in the UK and USA, London.

[۲۴] Kakabadse, Andrew and Kalu, N. (2009). *Citizenship a Reality far From Ideal*, Cranfield University, UK and Auburn University, US, Published by Palgrave Macmillan Palgrave Macmillan in the US is a division of St Martin's Press LLC, New York.

[۲۵] طالبی، ابوتراب؛ خوشبین، یوسف (۱۳۹۱)، مسئولیت پذیری اجتماعی جوانان، فصلنامه علوم اجتماعی، ۵۹، ۲۱۰-۲۴۲.

[۲۶] عسکریان، مصطفی (۱۳۸۵)، جایگاه فرهنگ‌های قومی در تربیت شهروند، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۱۷، ۱۱-۳۳.

[۲۷] سازمان برنامه و بودجه، مرکز آمار ایران، استان آذربایجان شرقی (۱۳۹۵).